

Розділ 2

ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ СОЦІОЛОГІЧНИХ РОЗВІДОК

УДК 316.647:2]:351.746.1(477)

Кузьмук, О., Петрук, Л. (2018). Релігійна толерантність як чинник національної безпеки: теоретичні та інструментальні основи. *Соціологічні студії*, 2(13), 22–28. <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-22-28>

Релігійна толерантність як чинник національної безпеки: теоретичні та інструментальні основи

Ольга Кузьмук –
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри загальної
і соціальної психології та соціології,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
E-mail: kuzmuk-olga@ukr.net

Olga Kuzmuk –
PhD in Sociology, Associate
Professor, Department of General and
Social Psychology, and Sociology
Lesya Ukrainka Eastern European
National University, Lutsk, Ukraine
E-mail: kuzmuk-olga@ukr.net

Researcher ID: S-5115-2017
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9729-1785>

Лілія Петрук –
магістр соціології, кафедра
загальної і соціальної психології
та соціології,
Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки,
Луцьк, Україна
Email: lilapetryk16@gmail.com

Liliia Petruk –
Master in Sociology, Department of
General and Social Psychology,
and Sociology
Lesya Ukrainka Eastern European
National University, Lutsk, Ukraine
Email: lilapetryk16@gmail.com

DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2018-01-22-28>

Received: September, 2018
1st Revision: October, 2018
Accepted: November, 2018

Питання релігійної толерантності є одним із найбільш актуальних із переліку тих, які є ключовими в забезпеченні фундаменту національної безпеки держави, оскільки відсутність мирного співіснування між представниками різних релігій призводить до зростання соціальної напруги та негативно відображається на функціонуванні суспільства. Особливо гостро питання релігійної толерантності актуалізується в середовищі поліконфесійних держав, зокрема України.

Мета статті полягає в аналізі поняття «релігійна толерантність», його теоретичних та інструментальних основ. Особливу увагу приділено аналізу механізмів боротьби з релігійною нетерпимістю.

Установлено, що релігійні організації як ціннісноформувальні та суспільно консолідуючі структури сприяють забезпеченню національної безпеки в Україні. Остання є складним концептуальним явищем, а релігійно-церковне життя (що об'єднує державно-церковні, міжцерковні й внутрішньоцерковні відносини) є її складовою частиною. Релігія володіє потужним потенціалом, який може стати як фактором консолідації суспільства, так і (у випадку наявності внутрішніх та зовнішніх суперечностей) деструктивним чинником, що призводить до дестабілізації суспільних відносин. Важливого значення в цьому взаємозв'язку набуває закріплення механізмів подолання протистоянь та суперечностей, які існують у релігійній сфері, зокрема в поліконфесійному просторі українського суспільства. Одним із таких механізмів або ж інструментів є утвердження принципів релігійної толерантності.

Виявлено, що подолання релігійної нетерпимості прямо пов'язане з демократичним устроєм суспільства, адже одним із його атрибутів є свобода релігійного самовизначення та релігійного віросповідання, гарантована Конституцією. А отже, питання релігійної толерантності вкрай важливе для створення сприятливих умов для зміцнення демократії та консолідації будь-якої нації.

Ключові слова: релігія, толерантність (терпимість), нетерпимість, національна безпека, суспільне напруження, консолідація суспільства.

Kuzmuk Olga, Petruk Liliia. Religious Tolerance as a Factor of National Security: Theoretical and Instrumental Foundations. The question of religious tolerance is one of the most urgent for national security of the state, since the lack of peaceful coexistence between representatives of different religions leads to increasing of social tension and has the negative affect on the functioning of society. The issue of religious tolerance is particularly acute in the mid-confessional states, particularly in Ukraine.

The purpose of the article is an analysis of the concept of «religious tolerance» and its theoretical and instrumental foundations. Special attention is given to the analysis of mechanisms of combating against religious intolerance and the study of religious tolerance as a factor of national security and the mechanism of ensuring the stable functioning of social relations.

It has been established that the religious organizations as structures of formation of values and the social consolidation contribute to ensuring national security in Ukraine. The national security is a complex conceptual phenomenon, and the religious and church life (which combines the church-state, the inter-church and the internal church relations) is its component.

Religion has a powerful potential, which can become a factor of the consolidation of society as well as a destructive factor that leads to destabilization of social relations, in the case of internal and external contradictions. The consolidation of mechanisms of overcoming conflicts and contradictions existing in the religious sphere is of a great importance, particularly in the confessional space of Ukrainian society. One of such mechanisms or instruments is the affirmation of the principles of religious tolerance, which will not only promote the stable functioning of social relations, but also become a factor of the establishment of a safe and peaceful environment of coexistence of different religious groups.

It has been revealed that the overcoming of religious intolerance is directly connected with the democratic system of society, because of the freedom of religious self-determination and religious faith which guaranteed by the Constitution. And, therefore, the question of religious tolerance is extremely important for creating the favorable conditions for the strengthening of democracy and the consolidation of any nation, since ensuring the principles of tolerance is one of the dominant factors of the creation of a consolidated society.

Key words: religion, tolerance (toleration), intolerance, national security, social tension, consolidation of society.

Кузьмук Ольга, Петрук Лилия. Религиозная толерантность как фактор национальной безопасности: теоретические и инструментальные основы. Вопрос религиозной толерантности является одним из самых актуальных из перечня тех, которые являются ключевыми в обеспечении фундамента национальной безопасности государства, поскольку отсутствие мирного сосуществования между представителями различных религий приводит к росту социальной напряженности и негативно отражается на функционировании общества. Особенно остро вопрос религиозной толерантности актуализируется в среде поликонфессиональных государств, в частности Украины.

Цель статьи заключается в анализе понятия «религиозная толерантность», его теоретических и инструментальных основ.

Религия обладает мощным потенциалом, который может стать как фактором консолидации общества, так и (в случае наличия внутренних и внешних противоречий) деструктивным фактором, приводящим к дестабилизации общественных отношений. Важное значение в данной взаимосвязи приобретает закрепление механизмов преодоления противостояний и противоречий, которые существуют в религиозной сфере, в частности, поликонфессиональном пространстве украинского общества. Одним из таких механизмов или инструментов является утверждение принципов религиозной толерантности.

Выявлено, что преодоление религиозной нетерпимости напрямую связано с демократическим устройством общества. А следовательно, вопрос религиозной толерантности крайне важен для создания благоприятных условий для укрепления демократии и консолидации любой нации.

Ключевые слова: религия, толерантность (терпимость), нетерпимость, национальная безопасность, общественное напряжение, консолидация общества.

Постановка наукової проблеми та її значення. У сучасному світі, що динамічно розвивається, дуже важливо виробити та зберегти толерантність (терпимість) до «інакшості» та «інакшого». Питання релігійної толерантності в такому взаємозв'язку видається одним із найбільш актуальних і, загалом, входить до переліку питань, що є ключовими в забезпеченні фундаменту національної безпеки держави. Оскільки відсутність мирного співіснування між представниками різних релігій призводить до зростання соціальної напруги та негативно відображається на функціонуванні суспільства. Особливо гостро питання релігійної толерантності актуалізується в середовищі поліконфесійних держав (якою є і Україна) (Яремчук, 2016).

Аналіз дослідження цієї проблеми визначається працями узагальнювального характеру й окремими площинами цього питання. Питання толерантності знайшли своє відображення в роботах О. Довгополова, С. Дементьєва, Ю. Іщенко, В. Лекторського, М. Мchedlova, Е. Соловйова, Н. Федотової, дефініції та сутність релігійної толерантності описані в роботах таких учених, як М. Бахтін, М. Бубер, Е. Левінас, Ю. Лотман, П. Ріккер, М. Фріцхард, М. Хом'яков, А. Швейцер, М. Паращевін та ін.

Мета й завдання статті полягають в аналізі поняття «релігійна толерантність», його теоретичних та інструментальних основ. Особливу увагу приділено розкриттю механізмів боротьби з релігійною нетерпимістю й вивченню релігійної толерантності як чинника національної безпеки та механізму забезпечення стабільності функціонування суспільних відносин.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Релігія завжди була та буде чинником, який об'єднує або ж роз'єднує суспільство. Подолання релігійної нетерпимості прямо пов'язане з демократичним устроєм суспільства, адже одним із його атрибутів є свобода релігійного самовизначення та віросповідання, яке гарантоване Конституцією. А отже, питання релігійної толерантності вкрай важливе для створення сприятливих умов для зміцнення демократії й консолідації будь-якої нації, оскільки, забезпечення принципів толерантності є одним із домінантних чинників створення консолідованого суспільства.

Толерантність є багатогранним явищем, яке досліджує ряд учених. За Н. Федотовою, толерантність – це визнання легітимності законних інтересів іншого, які не розходяться з мораллю, а також відкритість відносно його досвіду, готовність до діалогу та до розширення власного досвіду (Федотова, 2004). На думку В. Мухтера, толерантність – це право на власну думку, право на обнародування й доведення її правомірності; терпиме, спокійне ставлення людини до суджень інших; тобто толерантність заявляє про себе як принцип, що стверджує право кожного на світоглядні переконання будь-якого змісту (Мухтер, 2005).

Аналіз запропонованих визначень свідчить, що ключовими поняттями в аналізі дефініції «толерантність» є «визнання законних інтересів іншого», «відкритість до досвіду іншого», «готовність до діалогу та розширення власного досвіду», «спокійне ставлення людини до суджень інших», «право кожного на світоглядні переконання будь-якого змісту».

Щодо визначення терміна «релігійна толерантність», то сьогодні не існує єдиного підходу до його розуміння. У «Декларації принципів толерантності» від 16 листопада 1995 р. релігійна толерантність означає повагу й розуміння багатой різноманітності культур нашого світу, наших форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності. Їй сприяють знання, відкритість, спілкування й свобода думки, совісті та переконань (Декларація..., 2016). Також сутність цього поняття розглядають як сприйняття будь-яких релігійних вірувань як таких, що є правильними, і як можливість дотримуватися релігійних вірувань без утисків та дискримінації.

Для більш детального аналізу сутності поняття «релігійна толерантність» слід зупинитися детальніше на визначальних компонентах релігійної толерантності, тобто тих основах, що закладають основу релігійної толерантності, а також видах релігійної толерантності.

Отже, підґрунтям релігійної толерантності, на думку В. Новіка, є:

1. Рівність усіх людей у їхній гідності й любові як сотворених за образом і подобою Божою. Дуже важливо, що не держава та не суспільство наділяють людину цими якостями, а відтак ніхто інший, крім Бога, не має монополії на істину й права на особисту близькість до неї.

2. Оскільки людина вражена первородним гріхом, то ні вона, ні колективи, ні правлячі структури не гарантовані від помилок.

3. Існують загальнообов'язкові норми поведінки, які мають заборонний характер і які є спільними у світових релігіях (не вбивати, не красти тощо). Вони утворюють етичні засади для порозуміння та миру в міжрелігійних стосунках (Новік, 2003).

Видами релігійної толерантності є:

– толерантність у ставленні до людей іншої віри (християнин – мусульманин, мусульманин – християнин, мусульманин – буддист і т. ін.);

– толерантність стосовно представників інших конфесій (католик – протестант, суніт – шиїт та ін.);

- толерантність до сектантських рухів;
- толерантність між віруючими й невіруючими (віруючий – атеїст) (Мchedлов, 2006).

Отже, аналіз та узагальнення основоположних чинників і видів релігійної толерантності приводить до висновків, що недотримання утисків і дискримінації; забезпечення рівності всіх людей, незалежно від їх приналежності до того чи іншого віросповідання; терпимість до помилок інших; утвердження етичних засад задля порозуміння й миру в міжрелігійних стосунках і є основами релігійної толерантності.

Україна – поліконфесійна країна, вона представлена майже 55 віросповідними напрямками та практично у всіх релігіях присутня ідея безумовного пріоритету її віровчення над іншими, що може стати фактором абсолютної чи часткової нетерпимості до інших релігій і вірувань. Саме ця обставина може стати чинником для виникнення конфронтацій, а також механізмом, що додає напруги у відносини між різними релігіями й віруваннями та, у підсумку, призведе до зростання соціального напруження в суспільстві. Соціальне напруження в суспільстві створює загрозу для стабільного розвитку й може спрямувати суспільство в деструктивному (руйнівному) напрямі.

Для глибшого розуміння релігійної толерантності слід звернутися до вивчення та аналізу поняття «релігійна нетерпимість». Крізь призму вивчення того, що означає «релігійна нетерпимість» та «бути релігійно нетерпимим», спробуємо більш детально розібратися з концептом «релігійна толерантність».

Загалом, релігійній нетерпимості сприяє усталений у масовій свідомості поділ на «своє» й «чуже», «ми» та «вони». Коли «своя» релігія є пріоритетною й такою, що домінує над іншими, а натомість «чужа» – це вороже та деструктивне явище. Тобто релігійна нетерпимість зумовлена особистими релігійними переконаннями й особистою нетерпимістю до релігійних переконань інших. Релігійна нетерпимість може проявлятися як частина переконань атеїстичних і секулярних груп.

Прикладами релігійної нетерпимості є (Смирнов, 2010):

- конфесіоналізм – переконаність віруючих у виключній істинності власного релігійного сповідання (конфесії) і необхідності його загального поширення. Об'єктивною підставою конфесіоналізму можна вважати етнічне й культурне різноманіття народів. Цей фактор спонукає в разі масового поширення будь-якої релігії здійснювати адаптацію універсальних положень прийнятого релігійного вчення до локальних особливостей національного або будь-якої іншої самосвідомості. Прихильники конфесіоналізму характеризуються відчуженістю та проявами нетерпимості в ставленні до інших віросповідань.

Конфесіоналізм є крайньою формою релігійної нетерпимості;

- стигматизація передбачає створення стереотипного негативного образу представників будь-якої частини суспільства (соціальної, етнічної, релігійної, професійної групи) на основі підкресленого виділення реальних або приписування неіснуючих властивостей, «навішування ярликів».

Приводом для стигматизації віруючих може стати їх розбіжність із панівною релігійною традицією (особливо з державною релігією), приналежність до релігійної меншини, відділення від державної церкви, дотримання нетрадиційного культу, участь у новому релігійному русі. У цих випадках можливе масове насторожене або негативне ставлення до таких людей у суспільстві, аж до їх сприйняття як ворожих у ставленні до панівного соціального й морального порядку. Зміст поглядів і релігійних практик послідовників таких груп оцінюється вибірково, із винятковим підкресленням лише негативних рис, або оголошується завідомо повністю хибним та таким, що протистоїть загальноприйнятій «істинній релігійній вірі». Стигматизації притаманний ефект так званого «самореалізованого пророцтва». Його суть полягає в тому, що люди, які стали об'єктом стигматизації вільно чи мимоволі починають діяти відповідно до присвоєного їм «маркування», тим самим підтверджуючи передбачені очікування своїх супротивників.

Натомість атеїзм (абсолютна відсутність віри в існування будь-яких надприродних сил, які панують над людиною) передбачає взаємну толерантність між прихильниками різних релігій і конфесій та є такою, що заснована на принципі заперечення релігії взагалі (Мchedлов, 2006).

Секуляризація як процес звільнення різних сфер суспільного життя: держави, політики, права, культури, освіти, родинних відносин – від впливу релігії й церкви, релігійних інститутів і символів від їх санкціонування з боку релігійних норм теж може розглядатися як фактор забезпечення релігійної толерантності в суспільстві. Прикладом секуляризації як фактора релігійної толерантності

можуть виступати сучасні західні суспільства, де релігійно-конфесійні питання відсунуті на другий план. У цих країнах пріоритетне значення віддається відносинам і сферам діяльності світського характеру (Губернський, 2004).

Під час аналізу релігійної нетерпимості особливо важливим видається й виокремлення умов, що сприяють виникненню соціальної напруженості. Отже, такими умовами є:

- політизація релігії, залучення вірян до політичної боротьби;
- надання тій чи іншій релігії або конфесії виняткового національного статусу;
- невисокий рівень толерантності релігійних спільнот до віровчень одна одної.

Релігійна нетерпимість може супроводжуватися міжконфесійними конфліктами. Останні, зі свого боку, поділяються на макроконфлікти, які відбуваються на наддержавному й державному рівнях, та мікроконфлікти, що характерні для різних релігійних груп, окремих осіб, котрі є представниками різних релігій.

Аналіз релігійної ситуації в Україні дає можливість виявити декілька ліній протистояння на релігійному ґрунті:

- 1) внутрішні розколи та протистояння в релігійних структурах;
- 2) між православними церквами різного підпорядкування;
- 3) між греко- й римо-католиками та православними;
- 4) між традиційними й неорелігіями;
- 5) протистояння за домінуючі позиції між неорелігіями.

Забезпечення релігійної толерантності можливе за допомогою взаємного пізнання різних релігійно-конфесійних груп, взаємсприйняття й взаємоповаги до системи цінностей, а також підкреслення спільностей між різними релігійно-конфесійними структурами.

Підкреслення спільностей між різними релігійно-конфесійними структурами можливе в релігійній, національній площині та громадсько-політичній площині. У релігійній площині підкреслення спільностей можливе через виділення системно-ціннісних спільностей. Щодо відмінностей, то вони є хорошими передумовами для взаємодоповнення релігій, до того ж, ідеї толерантності закладені у вченнях та ідеології релігій і конфесій.

У Національній площині виділення спільностей реалізується не через підкреслення спільностей різноманітних релігійно-конфесійних пластів, а й через етнічну приналежність. При акцентуванні національних спільностей різноманітних релігійно-конфесійних прошарків зміцнюється усвідомлення приналежності до однієї й тієї самої етнічної спільноти, що є серйозною основою для релігійної толерантності, національно-громадської солідарності та консолідації.

У державно-громадській площині підкреслення спільностей між різноманітними релігійно-конфесійними групами висувається на перший план у тих випадках, коли ці групи є представниками різних національних та етнічних груп. У такому випадку підкреслюються громадянство й приналежність до однієї й тієї самої спільноти.

Релігійно-конфесійні групи стоять перед однаковими проблемами та викликами (соціальними, економічними, екологічними, політичними), мають спільні інтереси й вимоги, завдання, що не менш важливо для забезпечення громадської солідарності та нівелювання суперечок у спільнотах на релігійно-конфесійному ґрунті (Симаворян, Овян, 2013).

А загалом саме релігійні організації є ціннісноформувальними й суспільно консолідуючими структурами та вважаються такими, що сприяють забезпеченню національної безпеки в Україні. Національна безпека – складне концептуальне явище, а релігійно-церковне життя (що об'єднує державно-церковні, міжцерковні й внутрішньокерковні відносини) є її складовою частиною.

Іншими словами, релігійний компонент національної безпеки – це стан захищеності духовно-релігійних інтересів українського суспільства від внутрішніх загроз і зовнішнього втручання та є системою суспільно-політичних заходів, що забезпечують захищеність людини й громадянина, його релігійних прав і свобод. Головним суб'єктом національної безпеки в духовно-релігійній сфері є держава, яка разом із релігійними організаціями реалізовує політику, спрямовану на забезпечення консолідації та духовного єднання українського суспільства.

Показниками ефективної державної політики в духовно-релігійній сфері є забезпечення свободи волевиявлення й реалізації релігійних інтересів окремих людей і груп віруючих, конструктивне розв'язання релігійних, міжконфесійних та міжцерковних конфліктів.

Крім того, слід звернути увагу й на визначальні чинники національної безпеки в духовно-релігійній сфері життя суспільства:

- 1) наявність комплексної стратегії забезпечення духовно-релігійної безпеки держави;
- 2) забезпечення релігійних прав та свобод людини й громадянина;
- 3) внутрішньорелігійна стабільність (міжцерковне та міжконфесійне порозуміння й злагода);
- 4) зовнішньорелігійна стабільність (утвердження національної та релігійної самобутності й незалежності).

Насамкінець зазначимо, що, за результатами проведення соціологічних досліджень, низкою авторитетних дослідницьких соціологічних центрів, таких як Інститут соціології НАН України¹, Київський міжнародний інститут соціології², Фонд імені Разумкова³, саме церква має один із найвищих показників довіри українців та значно перевищує рівень довіри до таких суспільних інститутів, як Верховна Рада України, суд, правоохоронна система.

Хоча водночас релігійна сфера не позбавлена суперечностей, що є, по суті, деструктивним фактором та значно зменшує рівень довіри населення до релігії й релігійних організацій.

М. Паращевін, посилаючись на дані Міжнародного соціального проекту, акцентує увагу на тому, що третина українців (32 %) визнає релігію радше джерелом миру, ніж конфліктів. У поліконфесійних, світоглядно-плюралістичних умовах органічною є релігійна толерантність: 75 % українців вважають, що слід поважати будь-які релігії (не погоджуються з такою тезою лише 7 %). Незважаючи на гострі ситуації у внутрішньому житті деяких конфесій і чвари між їхніми лідерами, віруючі виявляються толерантнішими й упевненішими у своїх оцінках: із потребою надати права всім об'єднанням не погоджується лише 15 % респондентів (12 % – вагаються, 11 % – не визначилися) (Паращевін, 2009).

Резюмуючи, звернемо увагу на те, що дійсно релігія володіє потужним потенціалом, який може стати як вагомим фактором, котрий сприяє консолідації суспільства, так і (за наявності внутрішніх і зовнішніх суперечностей) деструктивним чинником, що призводить до дестабілізації суспільних відносин. Важливого значення в такому взаємозв'язку набуває закріплення механізмів подолання протистоянь та протиріч, які існують у релігійній сфері, зокрема в поліконфесійному просторі українського суспільства. Одним із механізмів або ж інструментів подолання релігійних протистоянь у полірелігійному просторі є утвердження принципів релігійної толерантності, які сприятимуть не лише стабільному функціонуванню суспільних відносин, а й стануть чинником утвердження безпечного та мирного середовища співжиття й співіснування різних релігійних груп.

Джерела та література

1. Декларація принципів толерантності від 16.11.1995. Отримано 11.11.2018 з http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503
2. Мчедлов, М. (2006). *Религиоведческие очерки. Религия в духовной и общественно-политической жизни современной России*. Москва: Науч. кн., 447 с.
3. Новік, В. (2003). Релігійно-філософські основи толерантності. *Людина і світ*, № 7, С. 54.
4. Губерський, Л. (2004). *Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / редкол.* Київ: Знання України, 812 с.
5. Симаворян, А., Овян, В. (2013). Религиозная толерантность в современном обществе. *21-й Век*, № 1(26), С. 82–90.
6. Смирнов, М. (2010). *Религия и религиоведение в России*. Санкт-Петербург: Изд-во Рус. христианской гуманитарной академии, 365 с.
7. Мухтерем, В. (2005). Міжетнічна толерантність як феномен поліетнічного українського суспільства. *Віче*, № 4 (156), С. 62–66.
8. Федотова, Н. (2004). Толерантность как мировоззренческая и инструментальная ценность. *Философские науки*, № 4, С. 24–38.
9. Паращевін, М. (2009) *Релігія та релігійність в Україні*. Київ: Ін-т політики; Ін-т соціології НАН України, 68 с.

¹ Див.: <http://i-soc.com.ua/ua/institute>

² Див.: <http://ukraine.survey-archive.com/>

³ Див.: <http://razumkov.org.ua/napryamki/sotsiologichni-doslidzhennia>

-
10. Яремчук, С. (2016). Регіональна специфіка релігійних інституцій українського суспільства. *Соціологічні студії*, 2(9), С. 60–66. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2016-02-60-66>

References

1. *Declaration of Principles of Tolerance from 16.11.1995*. Retrieved October 11, 2018 from http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503
2. Mchedlov, M. (2006). *Religious essays. Religion in the spiritual and socio-political life of modern Russia*. Moscow: Scientific book, 447 p.
3. Novik, V. (2003). Religious and philosophical foundations of tolerance. *Human and World*, No 7, P. 54.
4. Gubersky, L. (2004). *Ukrainian diplomatic encyclopedia: in 2 v./the editorial board*. Kyiv: Knoledge of Ukraine, 812 p.
5. Simavoryan, A., Ovian, V. (2013). Religious tolerance in modern society. *21st Century*, No 1(26), P. 82–90.
6. Smirnov, M. (2010). *Religion and Religious Studies in Russia*. SPb: Publishing House of the Russian Christian Academy of Humanities, 365 p.
7. Muhterem, V. (2005). Interethnic tolerance as a phenomenon of polyethnic Ukrainian society. *Veche*, No 4 (156), P. 62–66.
8. Fedotova, N. (2004). Tolerance as an ideological and instrumental value. *Philosophical sciences*, No 4, P. 24–38.
9. Parashchevin, M. (2009). *Religion and Religious in Ukraine*. Kyiv: Institute of Politics, Institute of Sociology NAS of Ukraine, 68 p.
10. Iaremchuk, S. (2016). Regional Specificity of Religious Institutions of the Ukrainian Society. *Sociological Studios*, 2(9), P. 60–66. DOI: <https://doi.org/10.29038/2306-3971-2016-02-60-66>